

Ірина КВЕЛІАШВІЛІ

Університет митної справи та фінансів

СУТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА МИТНИХ ІНТЕРЕСІВ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ СУСПІЛЬСТВА В ДЕРЖАВНІЙ МИТНІЙ ПОЛІТИЦІ

Розглядаються наукові погляди на трактування поняття «національні інтереси». Порівнюються сфери впливу митних інтересів під час здійснення державної митної справи та національних інтересів за сферами діяльності, що формують та забезпечують життєво важливі потреби суспільства й держави, ідентичність та відмінність їх природи. На підставі окремих положень законодавства України зазначається, що наведене в Митному кодексі України поняття «митні інтереси» має обмежене трактування, що унеможливило об'єктивно оцінити вплив митних інтересів на зовнішню та внутрішню політику країни.

Ключові слова: національні інтереси, митні інтереси, митна політика, державна митна справа, митне законодавство, національні цінності, потреби держави, сфера митних інтересів.

Iryna Kveliashvili. The essence of the national and custom interests in meeting the needs of society in the state customs policy

The scientific views and interpretation of the concept of national interests are considered. The spheres of influence of custom interests are conducted during realization of the state custom affair and the national interests after the spheres of activity. They form and provide the important necessities of society and state, identity and difference of their nature. On the basis of separate positions of the Ukraine's legislations, it is indicated that the concept «custom interests» that is used in the Custom Code has a limit interpretation. That does impossible the opportunity to estimate an influence of custom interests on the external economic and internal politics of country.

Key words: national interests, custom interests, customs policy, state custom affair, customs legislation, national values, necessities of the state, sphere of custom interests.

Характерною ознакою сучасного стану розвитку нашої держави є глибока залежність від зовнішнього середовища, втручання в зовнішні та внутрішні державні процеси міжнародних об'єднань, міжнародних організацій, впровадження зарубіжного досвіду в діяльність державних інституцій. Вплив цих факторів поширюється майже на всі сфери інтересів та життєдіяльності країни, що, відповідно, формує концепцію національних інтересів.

Забезпечення національних інтересів і безпеки України, згідно з Конституцією, спрямоване на підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права, відбувається через зовнішньоекономічну діяльність України [5].

Значною мірою розвиток економічної спроможності, організації та підтримки безпеки суспільства, громадян, бізнесу, захист національних інтересів держави досягається внаслідок здійснення державної митної справи, при виконанні якої реалізуються та забезпечуються митні інтереси [1].

Вивченню та дослідженню питань здійснення державної митної справи значну увагу приділяють вітчизняні вчені: О. Борисенко, І. Бережнюк, Л. Івашова, Н. Липовська, П. Пашко, І. Письменний, Д. Приймаченко, В. Ченцов та ін. Доволі значна плеяда як зарубіжних, так і вітчизняних учених приділили увагу у своїх працях та дослідженнях вивченню такої понятійної категорії, як «національні інтереси», а саме: Г. Ситник, В. Горбулін, А. Качинський, А. Возженников, П. Гай-Нижник, М. Козловець та ін.

Водночас постійний інтерес до митної проблематики та її актуальність потребує тематичного розширення питань, пов'язаних із митними інтересами та сферою їх впливу.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності розширення трактування

дефініції «митні інтереси» стосовно законодавчо затвердженої Митним кодексом України.

Головним завданням митної політики України в межах захисту національних інтересів має залишатися забезпечення балансу між захистом національної безпеки, національної економіки як інструменту створення добробуту нації, з одного боку, і правами споживачів щодо доступу до якісних імпортованих товарів за розумними цінами – з іншого [16].

Безпосередньо поняття «митні інтереси» з'явилося у законодавчому полі із введенням у дію поточної редакції Митного кодексу України, як і поняття «митна безпека». Це, безумовно, привертає увагу науковців та дослідників до вивчення та надання авторського трактування цих дефініцій з точки зору їх етимології, змістовного наповнення відносно сучасних реалій. І якщо тема митної безпеки досліджувалася досить часто, то митні інтереси як окрема категорія митного законодавства ще не є об'єктом поглибленого досконалого вивчення.

Митні інтереси, як зазначено в Митному кодексі України, – це національні інтереси України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення державної митної справи [7].

Складниками державної митної справи є встановлені порядок й умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль та митне оформлення, застосування механізмів тарифного й нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, справляння митних платежів, ведення митної статистики, обмін митною інформацією, ведення української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, здійснення відповідно до закону державного контролю нехарчової продукції при її ввезенні на митну територію України, запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил, організація і забезпечення діяльності органів доходів і зборів та інші заходи, спрямовані на реалізацію державної політики у сфері державної митної справи.

Більш повним є поняття «митні інтереси», наведене в «Митній енциклопедії»: «Митні інтереси – певний спектр (сукупність) національних інтересів держави, пов'язаних із забезпеченням і реалізацією виконання митної справи, задоволення яких сприяє забезпеченню ефективного функціонування, стійкого розвитку економічної системи, зменшенню загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві у сферах, пов'язаних із митною сферою, та які визначаються поточним станом зовнішньоекономічних відносин, повнотою задоволення матеріальних потреб громадян, ступенями реалізації визначених стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку й захисту культурного та інформаційного середовища держави, станом зовнішньоекономічної та митної безпеки» [6].

Митна безпека за визначенням Митного кодексу України являє собою стан захищеності митних інтересів України.

Наведена в Митному кодексі України та «Митній енциклопедії» дефініція породжує парадигму стосовно державної митної справи, що завдяки її здійсненню забезпечується досягнення національних інтересів України. Отже, митні та національні інтереси України сприймаються як тотожні. На разі виникає слушне запитання, чому саме законотворцем формується враження щодо ототожнення цих понять? У цьому сенсі доцільним вбачається дослідження антропології понять «національні інтереси» та «митні інтереси».

Якщо в епоху панування Вестфальської моделі світу національні інтереси фактично були тотожні державним і базувалися на трьох «гобсівських» мотивах: досягнення та гарантування безпеки держави, задоволення економічних вимог політично значущих верств населення, підвищення престижу держав на міжнародній арені, а ідентифікація відбувалася за принципом належності до держави, то в добу глобалізації національні інтереси мають містити в собі не лише державні, а й корпоративні інтереси інституцій, які виходять за межі кордонів держави [4].

Одним з аспектів активного розвитку інтеграції як процесу, що постійно

Theory and history of Public Administration

розвивається, вважається створення наднаціональних інститутів, які діють за принципами міжнародного права. Міжнародний аспект є складовою частиною діяльності у сфері державної митної справи.

Законодавче визначення поняття «національні інтереси» закріплено в Законі України «Про основи національної безпеки України». Відповідно до цього закону національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства й держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [10].

До життєво важливих національних інтересів України належать такі:

- дотримання прав і свобод людини і громадянина;
- забезпечення суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону, демократичного конституційного ладу, верховенства права;
- забезпечення конкурентоспроможності держави та економічного добробуту населення шляхом усебічного розвитку людського, науково-технічного, інноваційного потенціалів країни;
- збереження й розвиток духовних і культурних цінностей суспільства;
- створення безпечних умов життєдіяльності, захисту навколишнього та природного середовища;
- створення умов для сприйняття української держави міжнародним співтовариством як повноцінного і рівноправного його члена [11].

Законодавча ідея реалізації національних інтересів полягає в гарантуванні державного суверенітету України та її прогресивного розвитку на основі життєво важливих цінностей та визначальних потреб суспільства і держави. Тоді як згідно з Митним кодексом України реалізація національних інтересів досягається шляхом здійснення державної митної справи.

Як бачимо, законодавчо закріплені поняття мають ряд важливих відмінностей, що дає підстави для уточнення поняття «митні інтереси» відносно редакції, наведеної в Митному кодексі України.

Поняття «національні інтереси» є об'єктом дослідження та інтерпретації багатьох науковців (таблиця).

Найбільш популярні визначення поняття «національні інтереси»

Джерело	Визначення
1	2
Г. П. Ситник «Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України»	«Сукупність збалансованих інтересів людини (громадянина), суспільства, держави в різних сферах їх життєдіяльності, реалізація яких гарантує збереження національних цінностей, державний суверенітет, територіальну цілісність та прогресивний суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток» [11]
«Політика»: тлумачний словник	«Інтереси держави, які зазвичай визначаються урядом держави. Використання поняття «національні інтереси» підкреслює роль держави як утілення національних інтересів» [9]
«Етнопсихологічний словник»	«Суспільно-політичний і психологічний феномен, що відображає цінності національної спільності, які служать збереженню її єдності і цілісності. Національні інтереси виявляються в почуттях патріотизму, гордості за свій народ, його культури, традицій, почуттях симпатії до представників своєї нації і є найважливішою рушійною силою поведінки і діяльності як окремих особистостей, так і нації, держави в цілому» [15]

1	2
«Соціологія»: енциклопедія	«Категорія, яка відображає міру самосвідомості й самовираження народу, характеристика суспільної єдності, політичний принцип і соціальне почуття. Активний фактор об'єднання етносів, конфесій і громадян, що забезпечує духовну цілісність суспільства і сприяє розгортанню інтелектуального і морального потенціалу нації. Є результатом осмислення історії, дійсного стану і перспективної мети розвитку нації. На рівні державної політики національні інтереси являють собою важливий державний ресурс, дієвий фактор модернізації країн, умову і передумову для вирішення зовнішньополітичних завдань і проблем розвитку країни як суб'єкта світової історії» [12]
В. П. Горбулін, А. Б. Качинський «Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства»	«Поняття «національні цінності» включає предмети, явища та їх властивості, що задовольняють потреби особи, суспільства і держави в безпечному існуванні та прогресивному розвитку» [3]
А. В. Возженников «Національна безпека: теорія, практика, стратегія»	«Найявні та ідеальні соціальні, матеріальні та духовні блага, що задовольняють потреби та інтереси людей і сприяють прогресивному розвитку особи, суспільства і держави. Визначаючи це поняття, слід констатувати, що саме національні цінності є певними концептуальними, ідеологічними основами, консолідуючими чинниками, важливими життєвими орієнтирами на шляху ефективного суспільного розвитку» [2]

Таким чином, національні інтереси є насамперед цінностями та потребами держави, стосуються громадян, суспільства та загалом держави, що виражає кожне з наведених трактувань цієї дефініції.

За слушним зауваженням В. Ситника, національні інтереси певною мірою є консолідованим результатом інтелектуального пошуку науковців, представників інститутів громадянського суспільства та політичного керівництва держави щодо відповіді на запитання стосовно потреб подальшого розвитку кожного індивіда, суспільства та держави і, відповідно, захисту їх від зовнішніх і внутрішніх загроз [11].

Інтерес є усвідомлена необхідність задоволення потреби. Як особистість, так суспільство і держава мають обумовлені зовнішнім середовищем і внутрішнім розвитком кожної із систем потреби, які заявляють про необхідність свого задоволення. Логічна основа всіх «видів» інтересів єдина: потреба – інтерес – його реалізація в межах існуючих суспільних відносин. Сутність інтересу, його природа і логіка задоволення залежно від носія не змінюються [13].

Влучним є твердження Ж. Тоценка, що на відміну від потреб, які зосереджені, перш за все, на предметі їх задоволення, інтерес спрямований на соціальні інститути, норми взаємодії в суспільстві, від яких залежить перерозподіл цінностей і благ, що забезпечують задоволення потреб. Інтереси є найважливішою детермінантою діяльності [14].

Розуміння національної ідеї, закладеної в поняття національних інтересів,

виявляється через всі їх складники, до яких, поряд з іншими, належать і митні інтереси. До сфери митних інтересів віднесено: створення сприятливих умов для полегшення торгівлі; сприяння транзитові; прискорення товарообігу й пасажиропотоку через митний кордон; своєчасне й повне стягнення податків і митних зборів; ефективна організація боротьби з контрабандою і порушеннями митних правил ефективного запобігання їм (у тому числі попередження та відвернення правопорушень); наближення митного законодавства до світових вимог, розвиток міжнародного співробітництва в галузі митної справи; забезпечення конфіденційності інформації щодо суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; збільшення транзитної привабливості країни; недопущення ввезення на територію держави неякісних товарів, використання й споживання яких становить небезпеку для здоров'я населення; недопущення ввезення продукції низького морально-етичного змісту, зокрема такої, що пропагує міжнаціональні конфлікти, сепаратизм тощо [6]. Згідно зі ст. 544 Митного кодексу України [7] усе вищенаведене належить до основних завдань, які виконують органи доходів і зборів при здійсненні державної митної справи. Така інтерпретація звужує площину поняття «митні інтереси» відносно поняття «національні інтереси».

Сучасні науково-інформаційні ресурси та джерела мають досить велику інформаційно-аналітичну базу досліджень стосовно трактування національних інтересів, чого не можна сказати про поняття «митні інтереси».

Безумовно, зміст поняття «національні інтереси» має більший спектр наповненості стосовно пов'язаних з ними митних інтересів. У свою чергу, відсутність у Митному кодексі України як основному законодавчому інструменті формальної деталізації та подальшого впровадження в тексті норм, умов, за яких розкривається сутність та сфера застосування категорії «митні інтереси», нівелює їх у загальній сукупності національних інтересів.

Визначення митних інтересів має ґрунтуватися на таких чинниках: сукупність економічних інтересів; поточний стан зовнішньоекономічної і митної безпеки; сукупність існуючих на певний момент зовнішніх і внутрішніх загроз. Із цього випливає, що митні інтереси держави змінюються залежно від зміни вищенаведених чинників, умов існування країни та етапу її розвитку [8].

Спрямованість основних завдань, які виконують органи доходів і зборів при здійсненні державної митної справи, конвергуються з основними пріоритетами національних інтересів держави. На макрорівні основні завдання органів доходів і зборів стосовно їх впливу на національні інтереси за сферами діяльності забезпечують економічні, зовнішньоекономічні, внутрішньополітичні, військові, інформаційні, духовні, екологічні та інші потреби суспільства та держави. Так, у зовнішньополітичній сфері це створення сприятливих зовнішньополітичних умов для прогресивного економічного й соціального розвитку України; сприяння усуненню міжнаціональних та регіональних конфліктів; участь у заходах з боротьби з міжнародними організованими злочинними угрупованнями та міжнародним тероризмом, протидія поширенню ядерної та іншої зброї масового ураження і засобів її доставки; адаптація законодавства України до міжнародних норм.

У сфері державної безпеки органи доходів і зборів виконують функції правоохоронних органів, створюють необхідні умови для ефективної боротьби з корупцією та злочинністю. Органи доходів і зборів беруть участь у міжнародному співробітництві у сфері боротьби з міжнародною злочинністю, тероризмом, наркобізнесом, нелегальною міграцією; забезпечують ефективно діючу систему контролю за поставками продукції і технологій оборонного призначення і подвійного використання.

У воєнній сфері та сфері захисту державного кордону України Державна фіскальна служба України бере активну участь у запровадженні спільного

прикордонного та митного контролю в частині, що стосується митних процедур, поглиблення транскордонного співробітництва із суміжними державами. У внутрішньополітичній сфері – забезпечення прозорості в діяльності державних органів, ухвалення управлінських рішень, інформованість населення, зміцнення на цій основі довіри до владних інститутів.

В економічній сфері – забезпечення продовольчої безпеки; захист внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту – поставок продукції, яка може завдавати шкоди національним виробникам, здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу; посилення участі України в міжнародному поділі праці, розвиток експортного потенціалу високотехнологічної продукції, поглиблення інтеграції в європейську і світову економічну систему та активізація участі в міжнародних економічних і фінансових організаціях; контроль за експортно-імпортною діяльністю, спрямований на підтримку важливих для України пріоритетів та захист вітчизняного виробника, боротьба з протиправною економічною діяльністю, протидія неконтрольованому впливу національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів.

Інтереси в економічній сфері можна поділити на такі категорії: національні митні інтереси у сфері економічної безпеки (наприклад, захист від контрабанди або демпінгу), національні митні інтереси у сфері економічного розвитку (наприклад, підтримка національного товаровиробника засобами тарифного й нетарифного регулювання), національні митні інтереси у сфері безпеки людини або гуманітарної безпеки (наприклад, забезпечення дотримання медико-санітарних умов перетинання кордону), національні митні інтереси у сфері боротьби зі злочинністю та корупцією (наприклад, запобігання незаконним операціям з ПДВ), національні митні інтереси у сфері політичної безпеки (наприклад, запобігання тероризму), національні митні інтереси у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики (наприклад, створення сприятливих умов для розвитку відносин між державами через скорочення чи зняття митних обмежень для громадян).

У науково-технологічній сфері можливе застосування засобів митної політики для боротьби з неконтрольованим впливом наукових та технологічних досягнень за кордон, забезпечення необхідних умов для реалізації прав інтелектуальної власності, забезпечення належного рівня безпеки експлуатації промислових, сільськогосподарських і військових об'єктів, споруд та інженерних мереж.

В екологічній сфері – недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин, організмів; розширення участі України в міжнародному співробітництві з реалізації заходів щодо зменшення негативного впливу глобальних екологічних проблем на стан екологічної безпеки України.

У соціальній сфері – захист прав споживачів, який здійснюється за допомогою сертифікації та медико-санітарного контролю товарів, що ввозяться на митну територію України.

В інформаційній сфері – забезпечення інформаційного суверенітету України; удосконалення державного регулювання розвитку інформаційних технологій шляхом створення нормативно-правових та економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, впровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну; вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України.

Специфіка органів доходів і зборів у системі державних органів України визначається покладеними на них завданнями і функціями. Призначенням органів доходів і зборів є створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної

діяльності, забезпечення безпеки суспільства, захист митних інтересів України [7].

Сприятливі умови для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення безпеки суспільства та держави створюються завдяки інтегральності національних та митних інтересів. Реалізація цих інтересів відбувається в безумовній залежності внутрішньої політики від зовнішньої та впливу зовнішньої політики на внутрішню. Як внутрішня, так і зовнішня політика та її вплив на життєзабезпечення суспільства формується внаслідок ефективного виконання функцій та завдань у сфері державної митної справи органами доходів і зборів фіскальної служби України як державного інституту, призначенням якого є захист митних інтересів країни.

З одного боку, поняття «митні інтереси» в нормативно-законодавчому полі застосовується у сфері державної митної справи та досить конкретно обмежене встановленими Митним кодексом України порядками та умовами переміщення товарів через митний кордон, їх митний контроль та митне оформлення. З іншого – державна митна справа, через яку реалізуються митні інтереси, базується на принципах, які охоплюють як зовнішні, так і внутрішні інтереси держави, суб'єктів господарювання, осіб незалежно від їх громадянства, стосується різновекторних питань, пов'язаних із життєзабезпеченням суспільства та іміджу країни у світі.

Така диверсифікація контенту стосовно митної справи надає підстави для інтерпретації митних інтересів як інтегрованої системи, що забезпечує інтереси, пов'язані зі здійсненням зовнішньої та внутрішньої політики держави за сферою впливу на економічні, соціальні, правові, наукові, інформаційні, міжнародні, екологічні, культурні аспекти, які забезпечуються та реалізуються шляхом здійснення державної митної справи.

Список використаних джерел / List of references

1. **Актуальні** питання теорії та практики митної справи : монографія / за заг. ред. І. Г. Бережнюка. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. – 428 с. [Aktualni pytannia teorii ta praktyky mytnoi spravy : monohrafiia / za zah. red. I. H. Berezhniuka. – Khmelnytskyi : PP Melnyk A. A., 2013. – 428 s.].

2. **Возженников А. В.** Национальная безопасность: теория, практика, стратегия / А. В. Возженников. – М. : Модуль, 2000. – 240 с. [Vozzhennikov A. V. Natsionalnaya bezopasnost: teoriya, praktika, strategiia / A. V. Vozzhennikov. – M. : Modul, 2000. – 240 s.].

3. **Горбулін В. П.** Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 18 – 24 [Horbulin V. P. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v aksiolohichnomu vymiri: vid «suspilstva ryzyku» do hromadianskoho suspilstva / V. P. Horbulin, A. B. Kachynskiy // Stratehichna panorama. – 2005. – № 2. – S. 18 – 24].

4. **Козловець М. Ф.** Феномен національної ідентичності в умовах глобалізації: український контекст : монографія / М. А. Козловець, Д. В. Вітер, Б. Б. Глозов. – Київ : Інтерсервіс, 2014. – 230 с. [Kozlovets M. F. Fenomen natsionalnoi identychnosti v umovakh hlobalizatsii: ukrainskyi kontekst : monohrafiia / M. A. Kozlovets, D. V. Viter, B. B. Hlotov. – Kyiv : Interservis, 2014. – 230 s.].

5. **Конституція** України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [Konstyutsiia Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>].

6. **Митна** енциклопедія. У 2 т. Т. 2 / редкол. : І. Г. Бережнюк (відп. ред.) [та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. – 536 с. [Mytna entsyklopediia. U 2 t. T. 2 / redkol. : I. H. Berezhniuk (vidp. red.) [ta in.]. – Khmelnytskyi : PP Melnyk A. A., 2013. – 536 s.].

7. **Митний** кодекс України : Закон України від 13 берез. 2012 р. № 4495-VI. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> [Mytnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 berez. 2012 r. № 4495-VI. – Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>].

8. **Митна** політика та митна безпека України : монографія / за заг. ред. П. В. Пашка, І. Г. Бережнюка. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. – 338 с. [Mytna polityka ta mytna bezpeka Ukrainy : monohrafiia / za zah. red. P. V. Pashka, I. H. Berezhniuka. – Khmelnytskyi : PP Melnyk A. A., 2013. – 338 s.].

9. **Политика** : толковый словарь / Д. Андерхилл, С. Барретт, П. Бернелл [и др.] ; общ. ред. И. М. Осадчая. – М. : ИНФРА-М : Весь Мир, 2001. – 762 с. [Politika : tolkovyy slovar / D. Anderhill, S. Barrett, P. Bernell [i dr.] ; obsch. red. I. M. Osadchaya. – M. : INFRA-M : Ves Mir, 2001. – 762 s.].

10. **Про основи** національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> [Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19 cherv. 2003 r. № 964-IV. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>].

11. **Ситник Г. П.** Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. : у 3 ч. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, Д. Я. Кучма. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1 : Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. – 248 с. [Sytnyk H. P. Kontseptualni zasady zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy : navch. posib. : u 3 ch. / H. P. Sytnyk, V. I. Abramov, D. Ya. Kuchma. – K. : NADU, 2009. – Ch. 1 : Filozofsko-metodolohichni ta systemni osnovy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. – 248 s.].

12. **Социология**: энциклопедия / сост. : А. А. Грицанов [и др.]. – Минск : Книжный Дом, 2003. – 1312 с. [Sotsiologiya: entsiklopediya / sost. : A. A. Gritsanov [i dr.]. – Minsk : Knizhnyiy Dom, 2003. – 1312 s.].

13. **Субочев В. В.** Основы теории законных интересов : монография / В. В. Субочев ; под ред. А. В. Малько. – М. : Проспект, 2006. – 546 с. [Subochev V. V. Osnovy teorii zakonnyih interesov : monografiya / V. V. Subochev ; pod red. A. V. Malko. – M. : Prospekt, 2006. – 546 s.].

14. **Тезаурус** социологии : тематический словарь-справочник / под ред. Ж. Т. Тощенко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 489 с. [Tezaurus sotsiologii : tematicheskii slovar-spravochnik / pod red. Zh. T. Toschenko. – M. : YuNITI-DANA, 2009. – 489 s.].

15. **Этнопсихологический** словарь / под ред. В. Г. Крысько. – М. : МПСИ, 1999. – 343 с. [Etnopsihologicheskii slovar / pod red. V. G. Kryisko. – M. : MPSI, 1999. – 343 s.].

16. **Ivashova L. M.** Problems, prospects the development of foreign and customs policy of Ukraine under European integration / L. M. Ivashova // Публічне управління та митне адміністрування : наук. зб. – 2015. – № 2(13). – С. 129 – 135 [Ivashova L. M. Problems, prospects the development of foreign and customs policy of Ukraine under European integration / L. M. Ivashova // Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia : nauk. zb. – 2015. – № 2(13). – С. 129 – 135].

Надійшла до редколегії 14.09.17